

TÖMLÖCHISTÓRIA

MEZEY BARNA

Az MTA-ELTE Jogtörténeti
Kutatócsoport blogja

A SZERZŐ:

PROF. DR. MEZEY BARNA

AZ MTA-ELTE JOGTÖRTÉNETI

KUTATÓCSOPORT VEZETŐJE

MEZEYB@AJK.ELTE.HU

2020. október 5.

A köznyelvben elavuló félben lévő ősi szavunk, a tömlöc a magyar joghistória egyik legrégebbi és legtartósabb kifejezése. Az intézmény maga természetes jelenlétje a korai büntető gyakorlatnak, hiszen első uralkodóink törvényeiben rendre felbukkan latin változata, a carcer. István dekrétumainak második könyvében a pénteki börtönt megszegőkre rendeli, hogy azoknak egy hétig kell bezárva böjtölnie („inclusus jejunet”).¹ László az emberölésről szólva parancsolja, hogy „A ki kivont karddal embert öl, vessék tömlőcbe („in carcerem”) a király ítélete szerint”.² A börtön tehát, mint fogva tartó hely, ismeretes a keresztény királyság kezdetétől. Magyar megnevezéséről azonban

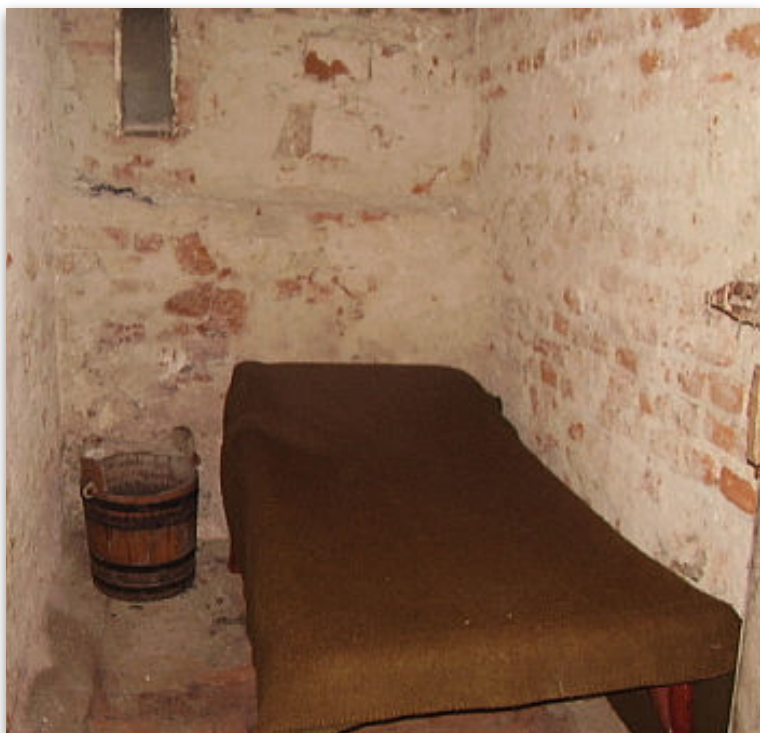
csak jó évszázad múltán vannak nyelvi bizonyítékaink.

A nyelvtörténet a középkor évszádain keresztül a ‘fogvatartó hely’, ‘börtön’ értelemben használt tömlöc szavunk meghonosodását a 12. századra teszi. A feltehetően szláv (horvát-szerb tamnica, szlovák temnica = sötétség) jövevényszóból származó³ tömlöc 1192-ben már tisztán jelentésében bukkant fel magyar nyelvemlékben. Az évszázadokon át a mai börtön szóval szinonim tömlöc szavunk eredeti értelmében használatos legrégebbi hivatkozása a Halotti Beszéd és Könyörgésből származik. Ez, az egyébként a legelső összefüggő szövegű, magyar nyelvemlék a 12. és 13. század fordulójáról maradt fenn, az 1226 előtt lejegyzett ún. Pray kódexben. A

szöveg szerint a fohász „ez segíny ember lelkiért” szól, „kit az Úr ez napon ez hamis világ tömlőcéből kimentett”. A tömlöc kifejezés és annak funkciója egyértelműen kirajzolódik a szövegből. A bűnbe esett ember halálával menekülhet meg szenvedéseitől. Így szabadulhat meg fogságából, ily módon juthat ki szenvedései helyéről, tömlőcéből. A korai magyar szöveg tanúbizonyságát adja a tömlöc szó létezésének és tükrözi már annak jelentését,

a bezárás helyét, körvonalazza a börtönről alkotott felfogást. Igazolja számunkra, hogy a ‘tömlöc’ meghatározott tartalommal (= börtön) használt szavunk.

Nem sokkal később, a 13. század első évtizedeiben készült Váradon egy regestrum, a perbeli bizonyítás fő eszközének számító istenítélet, a tüzes-vas próba végrehajtásának regisztrációjaképpen. A korabeli gyakorlat szerint kizárólag püspöki székesegyházakban, káptalani egyházakban a pozsonyi és nyitrai nagyprépostságokban foganatosítható bizonyítási eljárásokról jegyzőkönyveket vettek fel, melyeket az érintett hiteles helynek meg kellett őriznie. A magyar jogtörténet egyik becses perjogi emléke az 1208 és 1235 között bonyolított tüzes-vas bizonyítások fennmaradt jegyzéke. A feljegyzések nem csupán a processzuális történéseket rögzítették, hanem számos esetben a vita tárgyául szolgáló konfliktus leírását is tartalmazták. Így tudunk arról is, hogy Péter, a borsodi castrum várjobbágya perbe fogta a várhoz tartozó Balajt, Finkefalva, Mucsony, Kurittyán és Császa falubelieket, akik megtagadták a börtönőri szolgálatot. Péter állította, hogy ezen falvak fegyverviselőinek feladata lenne a várbeli tömlöc őrzése, míg a várnépek tagadták ezt és „állították, hogy igen is fegyverviselői a várnak, hadakozók és nem rabtartók”.⁴

A Várad Regestrum tehát nem csak arról tanúskodik, hogy a tömlőc élő, és szerves jelensége a magyar közéletnek, de képet kapunk helyéről, jelentőségéről és megítéléséről. A rövid tudósításból olvashatjuk, hogy a tömlőc a vár része volt, a várigazgatás feladatai közé tartozott, melyet az arra rendelt várbéli vezető tisztségviselő gondozása alá utaltak. A borsodi vár tömlőcének méreteire utalhat a rabtartók jelentős száma (hiszen több falu fegyveres lakossága vállalta a vashordozást a szolgálat megtagadásának bizonyítékként). Maga a tény, hogy a falvak lakosai annak bizonyítására, hogy ők „hadakozók és nem rabtartók” hajlandók voltak vállalni az istenítéleti próbát, némi következtetéseket enged meg a harcoló és a rabőrző katonák közti különbségtételről, a börtönörzés társadalmi reputációjáról.

Vajna Károly szófejtése szerint a szlovák temnyica a tma = sötétség, temni = vak, temnica = megvakított, elsötétített jelentéssoron jutott el a tömlőc jelentéséig,⁵ hiszen az többnyire sötét, biztonsági okokból föld alatti hely volt, mely később is a várak kazamataiban, tornyok mélyén, városházák pincéiben kapott helyet. S hogy milyenek voltak ezek a föld alatti „lyukak”? (Sok helyen így hívták a félhivatalos köznyelvben a tömlőcöt). Egy ismert

idézetrel illusztrálva a helyzetet a tömlőc évszázados történetének másik pólusáról, nem sokkal megszűnése (vagy inkább megreformálása) előtti évekből. Kölcsey Ferenc saját vármegyei tapasztalatai alapján leírt fogház egyik osztálya, az alsó tömlőc, egy földalatti verem volt, hol 70-80 rablól, gyilkos és gyújtogató „rothasztó nyirok és fojtó gőz közt összetorlasztva őriztetett”; másik két osztálya – férfi és női osztály – a földszinten iskolája volt „a földalatti osztály jövődjő lakóinak.” Kölcsey „jelentését” egészíti ki Zala vármegyében a Lenti, Alsólendva és Bellatinci uradalom tömlőceinek vizsgálatára kiküldött bizottság 1839-ben végzett munkájáról az 1841 március 8-i közgyűlés előtt tett beszámolója. A tömlőc Lenti mezővárosában, a régi

várban található. A várat posvány veszi körül, aminek következtében a levegő nem túl egészséges. A tömlőc részben föld alatt, részben fölötté működik. A bizottság azt állapította meg, hogy a tömlőc cellái „rendes ablakok nélkül lévén, sötétek, azokat a szellő sohase járhatván keresztül, rekkentek, ’s nedvesek is, s így a raboknak egészsége, ha azokban tartatnának folyvást, veszedelemben lenne, emellett bennök kályha nem lévén, azokat fűteni se lehetett soha, ezért a kevesebb számú rabok, ha téli időben azokban tartatnának, a hidegnek a megfagyásnak is ki lenne téve, s így még életök is veszedelemben forognának”.⁶

Hivatkozások:

¹ István II. 10.

² László II. 8.

³ Zaicz Gábor (főszerk.): Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Budapest, 2006, Tinta könyvkiadó, 860. p.

⁴ Kandra Kabos értelmezésében: A várad regestrum. Budapest, 1898. Kiadja a Szent István Társulat, 115. p.

⁵ Vajna Károly: Hazai régi büntetések II. Budapest, 1907, Lőrintz János „Univers” könyvnyomdájában, 225. p.

⁶ IV.1. Zala Vármegye nemesi közgyűlésének iratai a. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1841 március 8. No776

Képek elérhetősége:

1. oldal: <https://images.app.goo.gl/bpsEcXCm4mmHYVJRA>

2. oldal: <https://images.app.goo.gl/fQcq8SC71YctDui39>